

II. Dünya Savaşı Döneminde Stalin'in Yönetiminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

*Union of Soviet Socialist Republics of Kazakhstan During World
War II Under Stalin's Rule*

Fusun KARA*

Öz

II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan verimli toprakları, zengin insan ve maden kaynakları ile Moskova'ya hizmet etmiştir. II. Dünya Savaşı'na kadar planlandığı gibi halkların ekonomik ve kültürel açıdan eşitsizliğinin ortadan kaldırılması henüz gerçekleşmemiştir. Diğer Türkistan Türkleri gibi Kazak Türkleri de Sovyet baskısına karşı idiler. Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak II. Dünya savaşında cephede ve cephe gerisinde aktif rol aldı. Komünist Parti için tek önemli hadise zaferin kazanılması idi. İnsan kaybının önem taşımadığı önemli olanın zafer olduğu vurgulandı. Stalin, Kazakistan ile Orta Asya'nın yerli halklarından ve sürgün edilenlerden işçi birliklerinden özel inşaat bölükleri kurdu. Cephelere ve savaş sanayisine Kazakistan nüfusunun her dört kişiden biri gönderildi. Kazak kadınları da erkekler ile eşit ölçüde savaştı. 5183 Kazak kadına askeri eğitim vermek sureti ile savaşın en tehlikeli olan bölümlerinden sayılan; uçak, tank ve makineli tüfek bölüklerinde görev verildi. Maden yatakları bakımından oldukça zengin olan Kazakistan bölgesinden bakır ve kurşun üretimi, savaş süresince önem arz etmiş, Kazakistan savaşın ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği'nin silah depolarından birine dönüşmüştür. Bu çalışmada; Kazakistan coğrafyası ve Kazak Türkleri hakkında genel bilgi verilerek, Bolşevik İhtilali sonrasında Kazak topraklarının tamamen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin terkibi altına girmesi, 2. Dünya

---

* Prof. Dr; Fırat Üniversitesi İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, email: fkara@firat.edu.tr, Orcid:0000-0002-2100-1788

Savaşı öncesinde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde genel durum, 2. Dünya Savaşı'nın Kazak Türkleri üzerindeki etkileri, Sovyetler Birliği'nin savaşı kazanmasında Kazak Türklerinin rolü, bu dönemde ekonomi, ilim ve sanat analiz edildi.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Rusya, Kazak Halkı, Bağımsızlık, Mücadele.

Abstract

Before World War II, Kazakhstan served Moscow with its fertile lands, rich human and mineral resources. Until World War II, the elimination of the economic and cultural inequality of the peoples had not yet been realized as planned. Like other Turkestan Turks, Kazakh Turks were against Soviet oppression. As a member of the Soviet Union, Kazakhstan played an active role in World War II, both on the front and behind the front. The only important event for the Communist Party was to win the victory. It was emphasized that the loss of human life was not important, what was important was the victory. Stalin established special construction companies from the indigenous peoples of Kazakhstan and Central Asia and the exiled workers. One in every four people of Kazakhstan's population was sent to the fronts and the war industry. Kazakh women fought on an equal basis with men, 5,183 Kazakh women received all military training and served in the most dangerous parts of the war, aircraft, tank and machine gun companies. The production of copper and lead from the Kazakh region, which is very rich in terms of mineral deposits, was important during the war, and Kazakhstan became one of the weapons depots of the Soviet Union from the first day of the war.

In this study; general information about the geography of Kazakhstan and the Kazakh Turks was given, and the fact that the Kazakh lands were completely included in the Union of Soviet Socialist Republics after the Bolshevik Revolution, the general situation in the Kazakh Soviet Socialist Republic before World War II, the effects of World War II on the Kazakh Turks, the role of the Kazakh Turks in the Soviet Union winning the war, and the economy, science and art during this period were analyzed.

Keywords: World War II, Russia, Kazakh People, Independence, Struggle.

Giriş

Kazakistan Türkleri tarihi M. Ö. 3000 bin yıllarında, Volga ile Altaylar arasındaki coğrafi bölgeyi kapsayan Kazak boyu Türklerinin tarihidir. Kaynak taramalarından elde ettiğimiz verilere göre eski çağlarda Kazak Türklerinin etnik yapılarını net bir şekilde açıklamak mümkün değildir. Orta Çağ'da Türk ve Moğol etnik halklarından oluşan dönem sona ermiş, tamamen yerli halka dayalı bir Kazak Devleti ortaya çıkmıştır. 14. ve 15. yüzyıllar Kazak tarihi için önemli yıllar olmuştur. 15. yüzyılda Kazak Hanlığı kurulmuştur. Kazakların temel geçim kaynağı daha önceden olduğu gibi göçebe hayvancılık olduğu için, halkın teşkilatlanmasındaki sistem göçebelerin otu ve suyu bol meralarla dolu toprakları ortak mülk edinmelerine vesile olmuş, diğer taraftan da kabile grupları arasında çatışmaları önlemiştir.

Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminde Birliğin ikinci en büyük ülkesi olup, 2.724.900 km kare yüzölçümüyle dünya ülkeleri arasında dokuzuncu sıradadır. Dünyanın hızlı bir endüstrileşme sürecine tanıklık eden Rusya'nın şartlarını düzeltmesi elzem bir durum almış, özellikle 19. yüzyılda bölgeye göndermiş olduğu seyyahlar vasıtası ile Kazakistan'ın verimli topraklarına sahip olduğunu görmesi, Çarlığı özellikle bu bölgeye yönelmiştir. Rus sanayicilerin uzun zamandır ilgisini çeken zengin petrol ve maden yataklarına sahip olan Kazak toprakları, geniş coğrafi şartlara sahipti. Bu geniş alanın, en iyi şekilde değerlendirilmesi gereği; idari, yargı, ekonomi vb. alanlarda yenilikler yapılmasını zorunlu kıldı.

1822-1824 Sibirya ve Orenburg Kazakları yönetmelikleri, geniş bozkırları Rus hükümeti ve Rus Kazakların bireysel sömürüsüne açmıştır. Bu yönetmelikler, bölgede yüzyıllardır süregelen yönetim şekillerini ve yönetimin bölgesel idari sistemde uygulanması sınırlarını, gittikçe genişlemekte olan imparatorluğa dönüştürmüştür. Çarlık Rusya'nın Kazak topraklarını, rastgele müsadere etmesi yerli halkı çölleşmiş verimsiz topraklara göç etmeye zorlamıştır.

Tüm dünyada olduğu gibi I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'da da karmaşa hâkimdi. Rusya'da küçük çaplı ayaklanmalar başlamış, işçi-işveren mücadelesi sürekli devam etmekteydi. 1905 yılında Rusya'nın Japonya yenilgisi üzerine Çar II. Nikola'nın halka tanınmış olduğu tüm haklara rağmen

Rusya'da huzursuzluk bir türlü bitmemişti. I. Dünya Savaşı'nda hezimete uğramış olan Rusya, her ne kadar yenilgiye uğramışsa da Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin yıkımı özellikle Almanya'nın yenilgiye uğramış olması Rusya için yeni bir fırsat doğurmuştu.

I. Dünya Savaşı, patlak verdikten sonra, Rusya, ilk olarak Kazakistan'ın Evliya-Ata kasabasında bir açıklama yapmış, bu açıklamada 18-43 yaş arası Türkistan Türklerinden asker toplanmasını emretmiştir. Devamlı olarak ikinci sınıf muamelesi gören ve şimdiye kadar askeri orduya alınmayan Türkistan Türkleri bu emir üzerine ayaklanmış, "1916 Milli Ayaklanması" olarak tarihe geçen ve büyük kayıpların verildiği ayaklanma ortaya çıkmıştır. Yeteri kadar silah ve donanıma sahip olmayan Türkler, kendi özünü, topraklarını düşmana kaptırmamak için Rusya karşısında canı pahasına mücadele etmiş, yoksunluklar nedeni ile mücadeleyi kaybetmiş, bu mücadelede yüz binlerce Türk hayatını kaybetmiştir. Üstün Rus silahları karşısında daha fazla direnemeyen yüz binlerce Türkistan Türkü hayatını kaybetmiş, geriye kalanlar da geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kazakistan'daki ilk açlık felaketi de bu mücadele sürecinde başlamıştır. 1905 yılında Rusya'nın Japonya yenilgisi üzerine Çar II. Nikola'nın halka tanınmış olduğu tüm haklara rağmen Rusya'da huzursuzluk bir türlü bitmemişti. 1917 İhtilaline kadar olan süreç içerisinde Çarlık hükümetini dış siyaset de yeni sömürgeler elde etme hırsına itmişti. Her ne kadar ihtilal için bu devletlerin yenilgiye uğramış olmasını kendisi için avantaj olarak değerlendirmiş olsa da Rusya'da devrimi hazırlayan temel neden ekonomik olmuştur. "İşçilerin Askerlerin Sovyeti" kurularak Geçici Hükümet Dönemi için diğer Orta Asya Türk halklarında olduğu gibi Kazakistan için de tarım konusu gündeme bile alınmamıştır.

Bolşevik İhtilali büyük bir coşku içinde tüm Türkistan Hanlığını ayağa kaldırmıştı. 27 Şubat 1917 tarihinde Petersburg'da "İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti" kuruldu. Zira ihtilalin temeli Türkistan halkı üzerinde uygulanan adaletsizlikti. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılmak zorunda kalan Rusya'da gerginlik artmıştı. Moskova bu tepkilere aldırış etmeden tek amacı olan endüstrileşme faaliyetlerini hızlı bir şekilde ortaya koymak için planlar yapmaktaydı. Şayet Sovyetler Birliği kurulacaksa bunun için büyük bir

ekonomiye ihtiyaç vardı. Stalin'in ekonomide yenilik politikası, parti ve destekleyenlerin nüfusu -ki bunlar Türkistan Türkleri olacaktır- seferberliği başlattı. Rusya'nın 1. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayıp savaştan çekilmesi sonucunda Marksist ve Leninist ideolojisi gündeme getirildi. Lenin'in Bolşevik İhtilali öncesinde de vaat ettiği eşitlikçi politika dönem dönem kesintiye uğramış olsa da Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar milli özde sosyalist model uygulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma giriş ve iki başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; Kazakistan coğrafyası ve Kazak Türkleri hakkında genel bilgi verildi. Birinci bölümde; Kazak Hanlığı'nın Rusya hâkimiyeti altına girmesi, Bolşevik İhtilali, sonrasında Kazak topraklarının tamamen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin terkihi altına girmesi hakkında bilgi verildi. İkinci bölümde; II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde genel durum özetlenerek, II. Dünya Savaşı'nın Kazak Türkleri üzerindeki etkileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin savaşı kazanmasında Kazak Türklerinin rolü, bu dönemde ekonomi, ilim ve sanat analiz edildi¹.

Konumuzun sınırları sadece II. Dünya Savaşı sürecinde Kazakistan ve Kazak Türkleri olduğu için mümkün olduğu kadar sadece savaşın başlangıcını ve ilgili ülkeleri konu alarak, temel konumuza odaklandık. Kaynaklarımızı Türkçe, İngilizce ve Rusça kaynakları incelemek sureti ile yorumladık. Rusça kaynakları incelerken büyük oranda Fırat Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri bölümünde görev yapan akademisyen arkadaşlarımızdan yardım aldık.

1. Stalin ve Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Kurulması

1917 yılı Çarlık hâkimiyeti döneminde, Vladimir İlyiç Lenin ile Stalin Rusya'da baskı altında olan her ulusa kendi geleceğini tayin etme hakkı tanımış, bu uluslar Rus devletinin bir parçası olup olmamak konusunda serbest bırakılmış, halklar istedikleri gibi kendi gelecekleri hususunda özgür karar verebilme hakkına sahip olabilir, kararı alınmıştır. Diğer ülkelerde

---

¹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Baymırza Hayıt, Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1995.

olduğu gibi Trans Kafkasya, Türkistan ve Ukrayna gibi bölgelerde kendi kendini yönetme hakkı konusunda eşit haklar tanınacağı sözü verilmiştir.

Genel olarak Politbüro tarafından yürütülen ayrıştırma siyaseti, Türkistan'daki milliyetçi Bolşeviklere karşı yürütülmüş, bunun yanında sınır çizme politikasında, Moskova merkezli politikanın yanında bölgede Bolşevik işbirlikçilerinde de katkısı bulunmuştur. Stalin'in Komünist Parti genel sekreteri olarak göreve başlamasının ardından başlatılan ulusal sınırların çizilmesi ve milletleri ayrıştırma siyaseti, SSCB egemenliğinde yaşayan Kazaklar için de son derece şaşırtıcı olmuştur.

Farklı Sovyet Cumhuriyetlerine bölme, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri egemenliği altında yaşayan diğer Türkler gibi Kazak Türkleri için de son derece üzüntü ile karşılanmıştır. Bu politikanın her ne kadar Politbüro tarafından Türkçü Bolşeviklere karşı yürütülmüş olduğu izlenimi verilmişse de, günümüzde yapılan arşiv çalışmaları, göstermektedir ki bu coğrafyada sınır çizme politikasının, Türk halklarını birbirinden koparmak amacıyla Lenin ve Stalin tarafından yürütüldüğü anlaşılmıştır.

1.1. Ekonomi

Çarlık Rusya idaresi sonrasında, Bolşevik İhtilâli üzerinden oluşturulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Orta Asya Türk halkları üzerinde uyguladığı baskı siyaseti Çarlık yönetiminden daha çok acımasız kitlesel baskı dönemini başlatmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmadan önce nispeten ılımlı bir politika izlemiş olan Lenin tarafından uygulamaya konulan Yeni Ekonomi Politikası adı altında (NEP) izlenen politika, küresel politikayı da derinden etkilemiştir.

Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından 17 Temmuz 1921 tarihinde yayınlanan bildiride ekonomik krizin nedenleri açıklanmış, kuraklık, çiftçiliğin ve köy işlerinin durağanlığı, çiftçilerin üretim konusunda bilgilendirilmesi gerektiği duyurulmuştur. Bildiride kaleme alınmamış olmakla birlikte Sovyetler Birliği'nin yönetimin çok sert politikalarla yürüttüğü askeri

komünizm uygulamaları da tarım ve hayvancılığın gerilemesine yol açmış ve açlık felaketinin diğer bir nedeni olmuştur².

1.558.927 kişinin yaşamakta olduğu açlık ve beraberinde gelen hastalıklardan dolayı çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Halk yiyecek bulmak ümidi ile göçe başlamış ,1914 yılında 4.811.622 kişi olan ülke nüfusu 1922 yılında 3.795.963 düşmüştür. Kazakistan'da hastalıkların salgın haline gelmesi çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur³.

Sömürü yönetiminin, hızla devam etmesinden büyük zarar gören Kazak obaları ayrıca daha hızlı bir kolektifleştirmeye maruz kalmıştır. Konar göçer ve yarı konargöçer halkı yerleşik hale getirilmesi çok daha önceden planlanmış olup, 1919 yılının Aralık ayında Kazakistan Ülke Komitesi Genel Kurulunun kararları arasında bulunmakta idi⁴.

Bu dönemde Kazakistan'da üç yüz yedi sanayi işletmesinden iki yüz elli işletme üretimi durdurmuş, bakır madeni işletmeleri kapatılmış, Karaganda kömür işletmesi beş kat, petrol üretimi dört kat gerilemiş, dört yüz bin Pud⁵'dan fazla petrol denize dökülmüştür. Bunun yanında halkın başlıca geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılıkta oldukça gerilemiştir⁶.

Ekonomik krize çözüm bulmak için uygulanan Yeni Ekonomik Politikalarda halka tohum, buğday ve para yardımı yapılmış, zenginlerin malına el koyma meselesi gündeme gelmiştir. 1926 yılının Nisan ve Mayıs aylarında düzenlenen 2. Komünist Parti Kongresinde F. Goloşçekin'in liderliğinde Kazak zenginlerin malına el konulması teklifi sunuldu. 1928 yılında tarım ve sanayi alanında beş yıllık kalkınma projesi yürürlüğe konuldu.

Sovyetler Birliği'nde devam eden sürgün politikası neticesinde bir kısım Kazak halkı göçe zorlanmış, Kazak halkı kendi yurdunda azınlık konumuna düşmüştür. Etnik olarak karışık nüfusun olduğu alanlarda çoğunluk olan etnik grup, bazen fakir köylü halk varlıklı azınlık olarak

² Shelia Fitzpatrick, Kısa SSCB Tarihi, Say Yayınları, Ankara,2022,s.74.

³ Shelia, Fitzpatrick, *Stalins Team The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton,20

⁴ Eski Devirden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, s.68.

⁵ Daha çok Rusya ve Ukrayna'da kullanılan kütle birimi

⁶ Shelia Fritpatzick, Sısa SSCB Tarihi, s.73.

gösterilmek sureti ile gruba kulak (Zengin Köylü Kitle) etiketini yapıştırdılar. Oysaki bu insanlar da oldukça fakir ve sadece karnını doyumak amacı ile gün boyu çalıştırıyordu. Sürülen Rus ve Ukraynalı kulakların Kazakistan gibi yerlere atılmasıyla daha da çok etnik gerilim yaratılmıştı. Kendi bölgelerinin dışına sürülenlerin iki milyonu ekilmemiş kırsal alanlara yerleştirilmişti ve kayda değer bir azınlık da yeni endüstriyel inşaat alanlarında çalışmaya gönderilmiştir⁷.

2. II. Dünya Savaşı Döneminde Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Türkleri

İrkçilik yarışının olabildiğince yayılması diğer taraftan ekonomik yarış, komünizmi benimsemiş olan Sovyetler Birliğini de bu karmaşanın içine sokmuştur. Diğer taraftan ekonomik krizin tüm dünyada belirmesi savaşın nedeni olmuştur.

II. Dünya Savaşı öncesinde Kazakistan verimli toprakları, zengin insan ve maden kaynakları ile Moskova'ya hizmet etmektedir. II. Dünya Savaşına kadar planlandığı gibi ataerkil feodalizmden sosyalizme büyük bir sıçrama ve halkların ekonomik ve kültürel açıdan eşitsizliğinin ortadan kaldırılması henüz gerçekleşmemiştir. Diğer Türkistan Türkleri gibi Kazak Türkleri de Sovyet baskısına karşı idiler. Zira ortada devamlı bir orantısız güç söz konusuydu. Diğer taraftan da daha önce de bahsettiğimiz üzere Kazakistan da kolektifleştirme politikasının getirdiği sıkıntılar, ekonomik kriz bir savaşı kaldırabilecek durumda değildi. Merkezi Rusya'dan getirilen gıda malzemeleri ise Rusya'daki devrim ve devamında gerçekleşen iç savaş, sırasında taşımacılığın gerçekleşmemesi sebebi ile açlık çekmekte olan bölgelere ulaşamamıştır. Kazak Türkleri savaşın her safhasında görevlendirilmişlerdir.

Savaş tehlikesinin belirmesi üzerine, Sovyet yetkilileri farklı bir politikaya yönelmiş kısa bir müddet içinde sömürge, nispeten azaltılmış, okuma yazma oranının artması için büyük çaba harcanmış, kadın ve erkek

---

⁷ Viola Lynee, *The Unknown Gulag the Lost World of Stalins Special Settlements*, Oxford University Press, Newyork, 2015,57

eşitliği ile Türk hakları arasında uyum ve anlaşmanın sağlanmasına müsamaha gösterilmiştir. Bütün bunların kısa sürede gerçekleşmesinde Kazak Türklerinin vatanseverlik duygularının önemli bir rolü vardı. Kazak halkı uzun dönemlerden beri ülkenin engin bozkırlarının sınırlarını canı pahasına koruyarak gelmiştir. Başlangıçta, Sovyet halklarının çoğunluğunun Rusya'ya hizmet etmek gibi bir düşüncesi yoktu. Yıllarca baskı altında tutulmuş bir halktan bunu beklemek zaten akıl dışı olsa gerek. Ancak kendi vatanlarına olan sevgi, Yeni Dünya düzenini oluşturacak olanların siyasi heyecanları ile birleştiğinde halkın vatan savunması hususunda el birliği yapması için fırsat oluşturdu.

Her ne kadar Stalin ve Komünist Parti yöneticilerinin bir savaşın çıkabilme olasılığını çok düşük görmelerine rağmen yine de Nazilerin Bolşevizm'e karşı beslediği ideolojik düşmanlığı ve Doğu Avrupa'ya tamamen ele geçirmek düşüncesi ile Sovyetleri az da olsa endişeye sevk etmiyor değildi. Zira Almanya'nın Nazi ideolojisi sosyalizme şiddet ve öfkesi sınırsız bir düzeyde idi. Hitler her konuşmasında bu savaşın ideolojik bir savaş olduğunu vurgulamıştır.

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin bir üyesi olarak II. Dünya savaşında cephede ve cephe gerisinde aktif rol aldı⁸. Almanya'nın savaş için hazırlıkları yeterli olmamakla birlikte Sovyetlere nazaran daha iyi idi. Stalin harekâtın başladığı güne kadar bir savaşın olacağına inanmamış ve gerekli hazırlıkları yapmamıştı.

II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgali sonrasında daha önce Ağustos ayında iki taraf arasında imzalanan gizli protokol gereği Kızıl Ordu Polonya sınırlarını geçerek Kasım ayında Belarus ve Ukrayna'yı da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği üniter devletine dâhil etmiştir. İlk olarak, Kazak askerleri, Sovyetlerin Finlandiya'ya karşı başlattığı mücadelede esnasında sayısı çok fazla olmamakla birlikte bu cephede görmekteyiz⁹.

---

⁸ Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, ç. Abdulvahab Kara, s.443-444.

⁹ Merve Bağcı Şendül, Doğu Cephesinde Kazak Askerler, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.5 Sayı,10, temmuz2023, s.793.

Kazakistan'dan 1941-1942 yıllarında 239.355 piyade, farklı bölgelerden yaklaşık olarak kırk bin kadar farklı görevler icra edecek olan asker getirilmiştir. Kazakistan'da teşkil edilmiş olan 310. Piyade tümenindeki askerlerin % 30 unu Ruslar teşkil ederken %25 ini Ukraynalılar teşkil etmiştir. 196. Piyade tümeni % 80'lik kısmını Kazaklar oluşturuyordu¹⁰.

22 Haziran 1941 tarihinde Almanya tarafından Sovyet Birliğine düzenlenen Barbarossa Harekatı'nın savunmasında Kazak halkı da aktif rol oynadı. Yaz, sonbahar ve kış savaşlarında Brest Kalesi ve Liepajay ve Przemysylve Tulcha yakınlarında karşı saldırıya geçenler arasında Kazaklar da bulunmakta idi.¹¹ Barbarossa Harekatı başarısız olmuştur. Kazak Türklerinin büyük bir bölümü cephelelerdeki orduyu takviye amacı ile kullanılmış, geriye kalan kısmı ise ülke topraklarında koğuşlandırılan birliklere dâhil edilmiştir. Kazak Türkleri, savaşın ilk anlarında dahi batı sınırlarında düşmanla çarpışanları arasında da, Berlin de Alman parlamento binasına saldıranların arasındaydı.

Sovyetler savaşlarda başarı gösteren askerlere kahraman ünvanı vermekte idiler. Bu ünvanı ilk olarak, İsemenchen Kokuzma Aleksondrvich alırken, 11 Aralık 1990 tarihinde son kahramanlık unvanını alan asker Panfilov askeri Baurjan Momuşılıdır¹². Kızıl Ordu'nun başarılı bir subayı ülkesine sadık bir komünist olan 1073. Alayın komutanı idi. Voronino yakınlarındaki muharebede 1916 yılı kahramanlarından Amangeldi İmanov'un oğlu Ramazan İmangeldi ölmüştür. Tümenin başkanı Amangeldi'nin kahramanlığını şu cümle ile dile getirmiştir: “*Son nefesine kadar Almanlarla kahramanca canı pahasına savaştı ve öldü, ancak arkasında on üç düşman cesedi bıraktı*” cümleleri ile Kazakların ne derece vatan sever olduğunu dile

¹⁰ Nadir Devlet, Rus Ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü X. *Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, III. Cilt 22-26 Eylül 1986, Ankara. 811-830. s.819.

¹¹ Araylım Musagalieva, İkinci Dünya Savaşında Kazakistan ve Kazaklar, İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Cev: Abduresul İsakov, Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu, İstanbul, 2016, s.146.

¹² Kazbek Beysebaev, Er Esimi – El Esinde Mı Pomnın , Nı Gordımsya Tooqaynar Baspası, Almatı, 2015,s.89.

getirmiştir¹³ görev yapan Ramazan İmanov Alay Moskova ya yakın bir bölgede Almanlara ağır bir mağlubiyete uğratmış, Moskova'nın işgale uğramasını önlemiştir. Kazak Türklerinin Moskovayı işgalden kurtarması son derece önemli bir başarıdır. Bu konuyu önemsemek , sadece zikredip geçmek doğru değildir.

Alman Paul Karel savaşı anlattığı kitabında Moskova yakınlarında uğradıkları yenilgiye özellikle vurgu yapmış bu başarıda direkt Kazak askerlerinden bahsetmemiş olsa bile Uzakdoğu'dan Moskova'ya aktarılan diğer askeri birliklerin direnişini Moğol ve Sibiry tümenlerinin cesaretle karşı koymalarını anlatmıştır. Bu askerlerin Orta Asya'dan gelen tümenler olduğunu özellikle Momuşulı'nın mücadele ettiği Panfilov'un 316. Tümeni ve 312. Tümen olarak Aktöbe'de kurulduğunu dile getirmiştir. P: Karel ise 1944 yıllarını yazıya dökerken Moğollar yerine Türkmenlar tabirini kullanmıştır ki doğru olan da budur¹⁴.

Alman- Sovyetler Birliği mücadelesi Stalingrad Muharebesi ile Sovyetlerin zaferi ile sona ermiştir. 1942 Ağustosunda başlayan Alman saldırısı Alman Generali Paulusun Sovyetlere teslim olması ile birlikte savaş son bulmuştur¹⁵

Kazak Türkleri savaşın Japonya'daki merkezlerini yok etmek için de büyük güç sarf etmişlerdir. 9 Ağustos'ta Yüzbaşı Golubekovun komutası altında 52. Sınır birlikleri kısa bir çarpışmada Arguni nehri kıyısındaki 20 Japon askerini öldürüp, diğer askerleri tutuklayarak humbaracılar birliklerinin yollarını açmışlardır. Humbaracılar alay komutanı N.D. Kurmanov güney sahilinde Japonların savunma cephesini dağıtarak, Kharamitogsavuna bölgesi üst üste yedi ateş noktası ile 198 ateş merkezlerini ele geçirmiştir. Bununla birlikte piyade alayını kuşatma altına alarak hepsini esir almıştır. Deniz piyade taburu komutanı Yarotskiy, 179 humbaracılar alayının bölük komutanı Yudin

---

¹³ P.S. Balen , T.B. Balakayev, İstorişeskiy Opıt zashchity Otechestva, Voyennaya İstoriya Kazakhstana:Uchebnoye Posobiye, Borkı, Almatı, 1999, s.240.

¹⁴ Kazbek Beysabaev, a.g.e., s.89.

¹⁵ Lidel Hart, II. Dünya Savaşı Tarihi, cilt 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.280.

ve pasifik okyanusu filosunun hücum uçağı pilotu Yankoya ölümünden sonra Sovyetler Birliği kahramanı unvanı verilmiştir¹⁶.

Japonya'nın teslim olması ile birlikte Sovyetler Birliği'nin büyük vatan savaşı ve II. Dünya Savaşı sona ermiştir. Dünya faşist militarist diktatörlüğün dünya üzerine söz sahibi olması tehlikesinden kurtulmuştur.

Almanların İdil boyunca ilerlemiş oldukları dönemde dahi, cephenin uç sınırları Kazakistan'a ulaşamadı. Tek olumsuz etkisi, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, batısındaki hayata tesiri oldu. 1942 Eylülde askeri hal ilan edildi. Ural ve Atıray'da Şehir Savunma Komiteleri tesis edildi. Bu komiteler, devlet, parti ve askeri organlarının yönetimini bir çatı altında birleştirdi

Maden yatakları bakımından oldukça zengin olan Kazakistan bölgesinden bakır ve kurşun üretimi, savaş süresince önem arz etmiştir. Maden yataklarında yapılan araştırmalar sonucunda metal çıkarma, zenginleştirme ve eritme hususunda yeni tesisler rezerv edilmiştir. Kazakistan savaşın ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği'nin silah depolarından birine dönüşmüştür. Giyim gibi diğer şahsi eşyalar araçlar ve silahlar Kazakistan bütçesi halkın yaptığı bağışlardan karşılandı. Diğer taraftan Kazakistan Kazaklarının iç savaş yıllarında arka plandaki, insan faktörü görmezden gelindi. Türk halkının savaşa olan katkısı devamlı olarak küçümsendi. Komünist Parti için tek önemli hadise zaferin kazanılması idi. Burada insan kaybının önem taşımadığı önemli olanın zafer olduğu vurgulandı.

1941 tarihinde faşist Alman ordusu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine karşı savaşın başlaması ile birlikte Atlantik'ten başlamak üzere Sibirya'ya kadar uzanan Slav ve Türk- Moğol kökenli halktan temizlemek sureti ile Alman toprak ve etnik birliğini sağlamanın belirleyici safhası ve tüm dünyanın kontrolünü ele geçirmeyi Naziler ön şart olarak görmekte idiler. Ancak umut edildiği gibi olmamış bu harekât ile açılan doğu cephesinde bilhassa çok sayıda Kazak askerinin yardımını arkasına alan Sovyetler Birliği

---

¹⁶ Kazakistan ve Kazaklar Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdolvahab KARA, İstanbul, 2007, s.439.

büyük vatan savaşı olarak adlandırdıkları savaşı gerek Türkistan'ın diğer bölgelerinden toplamış oldukları Türk askerleri gerekse Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği askerlerinin büyük çapta yardımı sayesinde savaşın kazananı olmuştur.¹⁷Savaşın başlamasıyla birlikte Kazakistan'dan Sovyet ordusu için çok sayıda insan çağrılmıştır. Kazaklar savaşın ilk yıllarından itibaren diğer Türk halkları ile birlikte güvenilmez halklar listesine dâhil edilmiştir. Ancak ordunun askere ihtiyacı olduğu için Kazakistan'dan da asker talep etmiştir. 1941-1943 yılları arasında birlik oluşturulmuştur.

Çarlık hükümetinin 1916 yılındaki tecrübesinden istifade eden Stalin Kazakistan ile Orta Asya'nın yerli halklarından ve sürgün edilenlerden işçi birliklerinden özel inşaat bölükleri kurmuştur. Bu gruplara Kazaklarda dahil olmak üzere 700 binden fazla insan çağrılmıştır. Cephelere ve savaş sanayisine Kazakistan nüfusunun her dört kişiden biri gönderilmiştir¹⁸.

Kazak kadınların, savaşa katılımı ile ilgili olarak daha savaş yıllarında 5183 tane Kazak kadın, tüm askerî eğitimleri alarak savaşın en tehlikeli olan bölümlerinden uçak, tank ve makineli tüfek bölüklerinde görev yaptılar.¹⁹ İki Kazak kızı Sovyetler Birliği Madalyası ile ödüllendirildi. Çavuş M. Mametovaya "Sovyetler birliği kahramanı madalyası verilme kararlaştırıldı. Çok iyi makineli tüfek kullanıyordu. Yine keskin nişancı Aliya Moldagulovaya Sovyetler Birliği kahramanı madalyası verilmiştir.

Kahramanca savaşan kadınların sayısı gittikçe artıyordu. Bunların arasında pilot Hiuz Dosponovadan ayrıcalıklı konuma sahiptir. 1942 yılının Mayıs ayında Dosponova 588. Kadın gece bombardıman hava alanına gönderildi. Nişancı onbaşı Malika Toktamışeva, Karelya cephesindeki kahramanlar arasında 2. Sınıf iletişimci olarak görev yapan Kızıl Yıldız Vatan Partizanı madalyalarına layık görülen Nurganım Bayseitova; Cesaret için ve Kızıl Yıldız madalyalarının sahibi sıhhiye muhafız birliğinin Binbaşısı Roza Mamınova; 369. Kızıl Yıldız madalyalarının tümeni sıhhi ve tıbbi ünitesinin doktoru Çavuş Asiya Galimova yına Japonyaya karşı savaşan Kalamsiya

---

¹⁸ Musagalıyeva , ag.m.,146-147.

¹⁹ Musagalıyeva, a.g.m. s.156.

Eremkoya, azıma Niyazgaliyeva, Müslime Ümbetova; savaşta başarılı olmuş Japonya yenilgiye uğramıştır.²⁰

II. Dünya Savaşı kahramanca savaşan 11.600 kişiye Sovyetler Birliği kahramanı ünvanı ve madalyası verildi. Bunların, 97 si Kazak olmak üzere 497 si Kazakistanlıydı²¹. Orduya öncelikle önde gelen Kazak aydınların çağrıldığını görüyoruz²².

2. 1. Ekonomi, İlim ve Sanat

Cephe gerisi hizmetlerin yeniden yapılandırılmasının ayrılmaz bir parçası, taşınan sanayi tesislerini tekrar inşa etmekte Kazakistan'a sökülerek getirilen 220 fabrika, atölye ve sanayi tesisleri yeniden kurulup çalıştırıldı. Bunların çoğunluğu 54 fabrika gıda, hafif sanayi ve dokuma endüstrisi tesisleri idi. Genel olarak bunlar kendilerine benzer sanayi tesislerinin kapsamına alındı. Yeniden kurulan bu tesislerin büyük bir çoğunluğu faaliyetlerine acele inşa edilen binalarda ve hatta sundurmaların altında başladı. Genelde bu tesislere, yeni mekânlarında çalışmak üzere eski işçi, teknisyen ve mühendislerinin onda biri geldi. İşte böyle bir durumda, bu tesislerin eskiden imal ettikleri değil, silah ve cephanenin birçok yeni çeşitlerinin üretilmesi planlandı.

1942 yılında Kazakistan'da yer alan sanayi işletmelerine işgücü sağlanarak, petrol ve kömür üretiminde artış sağlandı. Gurev Petrol İşletme Fabrikası'nın kurulumu 1943-1945 yılları arasında devam etti. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Metalurji Bakanlığı Cezkazgan Devlet Bakır Eritme Fabrikası'nın kurulumu II. Dünya savaşı sürecinde gerçekleşti.

Savaş esnasında da Karagandı maden işçileri çok çalıştılar. 4 yıl içinde 34 milyon ton kömür çıkardılar. En önemli sorun, İşçilerin kaldıkları yerlerin sağlıksız koşulları gösterilmektedir. Kazakistan SSC KP Merkezi Komitesi İnsan kaynakları verilerine göre 8639 kişi işçi ordusunda yer aldı. Orta Asya

---

²⁰ Musagalıyeva, a.g.m., s.155-156.

²¹ Eskicağdan Günümüze Kazakistan s.457.

Askeri Birliğinden 1982 yetişkin 2111 genç olmak üzere toplamda 4586 asker işçi olarak çalıştı.

1941 ve 1945 yılları arasında metal ve makine üretimi yapan sanayi işletmelerinin yanı sıra toplam 460 fabrika kuruldu. Bu fabrikalarda radyo istasyonları, mermi, mayın, alev silahı, torpido, bomba gibi çeşitli silahlar ve askeri teknoloji cihazları imal edildi²³. Savaş döneminde metal işleme ve makine imalatının payı 1940 yılında Kazakistan sanayi malları üretimi savaş yıllarında %37 artış gösterdi.

Obalardaki çiftçilerin çalışma şartları ile görevleri dramatik bir biçimde değişti. İş gücünü oluşturan kadro meselesi, büyük meseleydi. Savaşa alınan Kazakistanlıların yaklaşık üçte ikisi oba ve köylerden. Cepheye giden erkeklerin yerini büyük oranda kadınlar doldurdu. Savaşın sonlarına doğru birçok kolhozda çalışanların % 70-80'lik kısmını kadınlar oluşturuyordu. Bunun yanı sıra yılda 100 ruble ve daha fazla kazanan kadınların sayısı 1940 yılında 20.607 iken 1955 yılında 94.202'ye yükseldi.²⁴

II. Dünya Savaşı süresince Sovyetler Birliği'nde her statüde hizmetin muhtevası değişti. Öncelikle, yönetim organlarının teşkilat yapısında değişiklikler yapıldı. Kazak SSC Halk Komiserleri Sovyeti'ne bağlı olarak vilayet işçi gücünün tahsisi konusunda büro, göç ile gelen halka iş bulunması, ordu mensuplarının ailelerinin her seviyedeki Sovyetlerin hizmetlerinin muhtevası değişti. Ordu mensuplarının ailelerinin geçiminin devlet tarafından sağlanması, askeri talimatların uygulanması ve taşınan donanımların montajı gibi hususlar için idari bölümler bazı vilayetlerde bunlar olağanüstü komisyonlar olarak adlandırıldı teşkil edildi.

1944 te işçi temsilcileri, ilçe şehir ve vilayet Sovyetlerine bağlı olarak, çocuklu ve yalnız annelere devlet yardımı konusunda birimler kuruldu. Savaş durumunda Sovyetler icra yetkisi güçlendi. İşsiz fakat çalışabilir haldeki insanları seferberlik kapsamına alma ile zorunlu araç nakliyesini uygulama

²³ V. Kaltsov, *Razvitiye Promıshlennosti Kazakhstana, Almatı, 1957, s. 18*

²⁴ T. B. Balakayev, *Kolkhoznoye Krestyanstvo Kazakhstana v Godı Velıkoy Oteçestvennot Voynı: 1941-1945, Almatı, 19, s. 106 ; M. Kozıbayev Kazakhstan Arsenal Fronta Almatı, 1970, s.370-372.*

hususlarındaki emir ve talimatlar çoğaldı. Şehir halkı hava alanlarını temizleme ve maden ocaklarına odun taşıma işlerine sevk edildi. Savaş halinde Sovyetlerin hizmetlerine ferdi yönetim, yetkinin merkezileştirilmesi, yüksek teşkilatlanma, titizlik ve hızlilik hakim oldu.

Kazakistan'ın batı vilayetlerinde düşman işgaline maruz kalan bölgelerden getirilen 370 bin kadar hayvana bakıldı. 1943 yılında bu hayvanlar geri götürüldü. Ülkenin kendisine ait ve batıdan getirilen hayvanların korunup bakılmasında ve savaşın sonunda büyük baş, koyun ve keçi sayısının savaş öncesindekinden biraz daha fazla olarak çoğaltılmasında, karı ince, kıraç ve yarı bozkır bölgelerde hayvanların otlatılmasında ve zamanında göç ettirilmesi işlerinin ustaca organize edilmesi önemli oldu. Bu durum çobanların da işlerini hafifletti. Savaş sırasındaki ilk kışta bu bölgelerde 2.1 milyon hayvan ve daha sonraki yıllarda 4.4 milyon hayvan bırakıldı. Savaş esnasında hayvan ihtiyacının karşılanması için zorunlu sözleşme yapılmasıydı. 1942 yılında kolhozların ihtiyaçları için şahıslardan 600 binden fazla hayvan satın alındı. Kazakistan kolhozlarındaki hayvan sayısı 1940 yılından 1943 e kadar iki buçuk misli arttı.²⁵

İlginç olan bir diğer konu II. Dünya Savaşı yıllarında Kazakistan'da ilmi faaliyetler büyük bir gelişme göstermiştir. Savaş yıllarında finans, sağlık eğitim, kültür, bilim kurumlarının sistemi muhafaza edildi ve geliştirildi. Doktorlar ve hemşireler hastanelerde yaralılar ile hastaların tedavilerinin en iyi şekilde yapılmasını sağlamakla kalmadılar, aynı zamanda tifo ve diğer salgın hastalıklar yayılmasına engel oldular. Eski savaşlarda bu şekildeki kayıplar, bazen cephelelerdeki kayıplardan daha fazla idi. Okulların her çeşidinde sistem değişmedi. Ancak öğrenci sayısı özellikle obalarda azaldı. 118 teknik liseden 92 tanesi eğitime devam etti. Ancak öğrenci sayısında azalma oldu. Savaşa kadar mevcut olan 20 yüksekokula dört yenisi daha katıldı²⁶. 118 teknik liseden 92 sinde öğretim devam etti. Mevcut olan yüksek okullara bu yıllarda

---

²⁵ T. B. Balakayev, Kolkhoznoye Krest Yanstvo Kazakhstana V Godı Velikoy Oteçestvennoy Voynı 1941-1945 Almatı, 1971, s.123-124.

²⁶ Esi Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, s.453.

20 yüksek ²⁷ okul katıldı. Buralardaki öğrencilerin sayısı 1940 yılında 10. 400 den 15.000 e yükseliş gösterdi²⁸.

Kazakistan'da tiyatroların sayısı da eskisi gibi kaldı. Kazak aydınlarının bu durumda büyük rolü bulunmaktadır. Almatı belgesel filmler stüdyosu her türlü konuda film yapabilecek kapasitede Kazak film olarak yeniden yapılandırıldı. Almatıya Moskova ve Leningrad sinema stüdyolarının gelmesi dolayısıyla, Almatı belgesel filmler stüdyosu farklı konulara film yapabilecek kapasitede Kazak film olarak yeniden yapılandırıldı Cephe ve cephe gerisi kahramanlar hakkında Cambıl Cabayev, M. Avezov, S. Mukanov, D. Snegin ve I. Şukhov gibi sanatçılarla birlikte B. Bulkişev, K. Carmagambetov, C. Moldogaliyev S. Mavlenov ve s. Seyitov gibi genç yazarlar esreler verdi ²⁹.

Sonuç

Değişmeyen bir gerçek vardır ki tarih insanın var oluşuyla başlar ve insanların üstünlük kurmak için birbirleriyle olan mücadeleleriyle devam eder. Tarihteki güç mücadeleleri için çok büyük yıkımların meydana geldiğini anlatmakla bitiremeyiz. Ta ki günümüze kadar. Biz her ne kadar temenni etmesek de gelecekte de bu mücadeleler devam edecektir. Aradaki tek fark zamanla gelişen ve değişen teknoloji ile gücü elinde bulunduran kazanacaktır. Eğer bir ulus geçmişte yaşamış olduğu felaketlerden ders çıkararak geleceği için doğru adımlar atarsa geçmişi tekrar etmez. Milletlerin rehberi tarihleridir. Yazımızda bugün Orta Asya'nın parlayan yıldızı olarak gördüğümüz Kazakistan Türk Cumhuriyetinin Stalin ve onun yandaşları tarafından bu coğrafyada uygulanan politikalar sonucunda yaşamış oldukları acıları analiz etmeye çalıştık. Bu bağlamda, gördük ki rejimler her ne kadar değişirse değişsin değişmeyen tek gerçek akılcı bir politika izlemek suretiyle bir daha bu felâketlerin yaşanmamasıdır.

Stalin dönemi, Kazak Türkleri için acılarla dolu günler olmuştur. Baskı altında gerçekleştirdiği kolektifleştirme politikası milyonlarca Kazak

²⁷ Narodnoe Khozyaystvo Kazakskoy SSR stat. Sb. Almatı, 1957, s.284-285.326.

²⁸ Narodnoe Khozyaystvo Kazakskoy SSR Almatı, 1957, s.331-332.

²⁹ N. E. Edigenov, V.P. Süleymanov. B.kultur İ Nauka Kakstna V Voennuyegodiv kstna V Voennuyegodiv Velikoy Oteçestvennoy Voyne, Almatı, 1968,S.25-254

Türkü'nün ölümüne neden olmuştur. Geriye kalan çok halk zor şartlar altında başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Kolektivizasyonun şimdiye kadar yazılmamış olan diğer bir baskısı ise, İslam'a yönelik yürütülen karalama kampanyası oldu. Kazakistan'da yerli halkı, İslam dininden uzaklaştırmak amacı ile çekmiş oldukları acıları, İslam'a camilere sığınarak asla geçmeyeceğini dile getirmişlerdir. Kazakistan'da kadınların başlarının açılması cebri ve yaygın olmaya başlamıştı. Üniversite öğrencileri burjuva profesörleri ifşa etmek amacı ile toplantılar düzenlemekte, bunlar daha sonra politik günahlarını açık bir şekilde itiraf ederek ders programlarına Marksist metinler koymaya söz veriyorlardı. Kültürel devrimcilerin en aşırı eylemleri bazen parti liderleri tarafından azarlanıyordu ancak genellikle iyi bir amaç için gelenegi devirerek burjuvayı kültürel baskınlık pozisyonundan indirmek aşırıya kaçtıkları düşünülüyordu.

Zor kullanma, insanların hayatına kast etme sadece çiftçilik ürünlerinin ani düşüşünde görülmedi. Endüstrileşme faaliyetlerinin kaynakları olan Kazak yerli köylülerinin çektiği acılar, Bolşevik İhtilalini müteakiben aradan yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Sovyetler Birliğinin Stalinizm dönemi sadece ekonomik değil aynı zamanda küresel siyaseti de derinden etkilemiş olduğu için günümüzde de Stalin hafızalarda canlı olarak tutulmaktadır.

II. Dünya Savaşından sonra Kazak nüfusu büyük bir düşüş göstermiştir. 1950-70 yıllardaki demografik nüfusla hayatını devam ettiren bir ülkede bu savaştan dolayı yabancıların çoğunluk teşkil etmesi elbette düşündürücüdür. Sonuç olarak, Sovyetler safında dahi olsa Kazak Türklerinin vatan sevgisinin ne derece büyük olduğunu anlatmaya çalıştık. Temennimiz , her ne kadar bu konuda çalışmalar yapılmaya başlamış olsa da; bu savaşta hayatını kaybedenlerin sayısı yalansız olarak ortaya çıkarılmalı faşizme karşı verilen mücadelede Kazak Türklerinin çabalarının ne kadar büyük olduğu kanıtlanmalıdır.

Kaynaklar

BALAKAYEV T. B., Kolkhoznoye Krestyanstvo Kazakhstana v Godı Velikoy Oteçestvennot Voynı: 1941-1945, Almatı, 19, s. 106

BALEN, P.S. BALAKAYEV T.B., İstoriçeskiy Opıt zashchity Otechestva, Voyennaya İstoriya Kazakhstana:Uchebnoye Posobiye, Borkı, Almatı, 1999.

BEYSEBAEV, Kazbek, Er Esimi – El Esinde Mı Pomnın , Nı Gordımsya Tooqaynar Baspası, ALMATI 2015.

DEVLET Nadir, Rus Ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü X. *Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, III. Cilt 22-26 Eylül 1986, Ankara. 811-830. s.819.

EDİGENOV, N.E., , V.P. SÜLEYMANOV. B.Kultur İ Nauka Kakstna V Voennuyegodıv kstna V Voennuyegodıv Velikoy Oteçestvennoy Voyne, Almatı, 1968,S.25-254

Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar, Çev: Abdulvahab KARA, İstanbul,2007

FITZPATRICK, Shelia, *Stalins Team The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton,2015.

FITZPATRICK Shelia, *Kısa SSCB Tarihi*, çev Samet Öksüz, say yayınları, İstanbul, 2022.

HART Lidel II. Dünya Savaşı Tarihi, cilt 1, çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.280.

HAYIT, Baymirza, *Türkistan Milli Mücadeleleri Tarihi*, TTK, Ankara,1995

KALTSOV, VRazvitiye Promıshlennosti Kazakhstana, Almatı, 1957, s. 18

KOZIBAYEV, M., Kazakhstan Arsenal Fronta Almatı, 1970, s.370-372.

MUSAGALİEVA, Araylm, İkinci Dünya Savaşında Kazakistan ve Kazaklar, İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası, Çev: Abduresul İsakov,

Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu- İlyas kemaloğlu, İstanbul, 2016, s.155-156.

NARODNOE Khozyaystvo Kazakskoy SSR Almatı,1957, s.331-332.

ŞENDÜL Merve Bağcı, Doğu Cepesinde Kazak Askerler, Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.5 Sayı,10, temmuz2023, s. 789-806.

LYNEE, V. , *The Unknown Gulag the Lost World of Stalins Special Settlements*, Oxford University Press, Newyork, 2007.